

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ
УКРАЇНИ**

майдан Захисників України, 3,
м. Харків, 61001,
тел./факс 732-37-56, mail@nangu.edu.ua
http://nangu.edu.ua, код ЄДРПОУ 08610502

10.11.23

№ 84/11-7

На № _____ від _____

**Голові разової спеціалізованої
вченої ради Національної академії
внутрішніх справ
Професору
Оксані РОМАНЕНКО**

03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію ПОГОРІЛЕНКА Артура Васильовича
«Гуманістичні ідеї в законодавстві як детермінанта формування
правосвідомості громадян», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 053 Психологія**

Обґрунтування вибору теми дослідження. Гуманістичні ідеї безумовно є базисом благополучного співіснування людей: від власної сім'ї до міждержавних взаємовідносин. Демонструючи відданість гуманістичним ідеям, ми віримо в те, що якийсь кращий світ існує, і не довіряючи Платону, намагаємось створити такий «світ ідей» для власного життя.

Дисертант у вступі переконливо доводить, що важливим є не стільки формальне закріплення цілого спектру гуманістичних ідеалів та принципів у міжнародному й національному законодавстві, скільки реальне слідування населення таким принципам. Дійсно, поведінка рф і деяких інших країн демонструє, що інколи написані закони не варті й паперу, на якому вони написані. У пошуках психологічної категорії, яка «відповідальна» за єдність ідеальних переконань і реальної поведінки Артур Васильович цілком вірно обрав правосвідомість.

Дисертація здається актуальною у двох аспектах: науковому (тому, що правосвідомість є традиційно невичерпним об'єктом досліджень у юридичній психології) й соціальному. У суспільстві безумовно є запит на стабільні прояви високого рівня правосвідомості громадян: цінування життя і гідності, рівності усіх перед законом, недоторканості особистості, свободи вираження думки тощо. Тим більше, що даний нам зараз суспільно-історичний контекст є випробуванням для більшості гуманістичних ідей.

Об'єктивність і надійність результатів дослідження не викликають сумнівів. Вони забезпечені адекватною і оптимальною дослідницькою методологією, системним аналізом теоретичного матеріалу, переконливою базою вітчизняних і зарубіжних першоджерел (приємно, що жодне з них не є продуктом дослідників країни-агресора), комплексним застосуванням емпіричних і теоретичних, кількісних і якісних методів, достатнім обсягом

вибірки досліджуваних.

Одержані результати активно використовуються на практиці – у освітньому процесі та у науково-дослідній діяльності Національної академії внутрішніх справ, Інституту інформації, безпеки та права НАПрН України, у громадській діяльності благодійного фонду Карітас-Київ, ГО «Українська асоціація християнської психології», про що свідчать 5 довідок про впровадження.

У першому розділі автор системно розглядає структуру феномену правосвідомості, факторів її розвитку, факторів детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість.

Розглядаючи тлумачення поняття правосвідомості, автор з-поміж значної кількості визначень акцентує увагу на діалектичному зв'язку: правосвідомість виступає джерелом права через усвідомлення людьми його цінності для регуляції співіснування; правосвідомість виступає об'єктом впливу правової системи.

Аналіз поняття правосвідомості, узагальнення і систематизація її компонентів, різновидів, функцій та ознак дозволили авторові синтезувати власне визначення правосвідомості як форми суспільної свідомості, носієм якої є індивід або група індивідів, що відображає ставлення такого носія до чинного, минулого та бажаного права; до діяльності, пов'язаної з правом; правових явищ та поведінки людей у сфері права, а також обумовлює та регулює юридично значущу поведінку її носія.

В тексті розділу на достатньо високому рівні зроблено систематизацію факторів розвитку правосвідомості, зокрема: за походженням впливу (об'єктивні і суб'єктивні), за характером впливу (індивідуальні, соціокультурні, історичні, інституційні та економічні); за рівнем впливу (макрофактори, мезофактори, мікрофактори); за часовими рамками (короткострокові та довгострокові); за наслідками впливу (конструктивні та деструктивні). Акцентовано увагу на тому, що внаслідок тривалого впливу деструктивних факторів, ймовірні такі деформації правосвідомості як правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий догматизм, правовий дилетантизм, правова демагогія, правовий ригоризм, правова індиферентність.

Законодавство, як фактор розвитку правосвідомості, автором пропонується вважати об'єктивним, інституційним макрофактором впливу. Умовами його конструктивного впливу – синергійність ефективності й результативності механізму правового регулювання, процесу правотворчості, роботи державних органів, узгодженості законодавства тощо.

Гіпотезою автора було те, що, ознайомлення зі змістом законодавства само по собі здійснює детермінуючий вплив на розвиток правосвідомості. Але проведене вивчення показало, що 52% респондентів майже не знають і не цікавляться вимогами законодавства. Це зумовило необхідність теоретичного аналізу методів впливу на розвиток правосвідомості, зокрема правового регулювання та правового впливу (серед яких безпосереднє ознайомлення із правом, правове виховання, юридична освіта, правова соціалізація, діяльність засобів масової інформації).

Автор наводить нещодавні приклади, коли зміни законодавства істотно вплинули на зміст правосвідомості громадян (зокрема щодо регулювання використання державної мови у різних сферах суспільної активності; щодо діяльності LGBTQ+ спільнот). Це дало підстави для індуктивного висновку про те, що зміни законодавства виявляються суттєвими для правосвідомості громадян, коли в них закладено істотні ціннісно-орієнтаційні трансформації. Серед методів впливу на правосвідомість, які ефективні для супроводу таких трансформацій, виокремлено застосування інформаційних каналів; застосування ціннісно-орієнтаційних каналів; правові дозволи; правові зобов'язання, заборони і покарання.

У другому розділі автор наводить результати історіографічного аналізу концепту гуманізму, узагальнює втілення ідей гуманізму у сучасному міжнародному законодавстві, презентує результати емпіричного дослідження.

Аналізуючи історичний розвиток гуманістичних ідей, автор описує, як це відбувалось у різні періоди (античної філософії, християнської філософії середньовіччя, філософії відродження, нового часу, класичній філософії) у зв'язку із правотворчістю. В результаті запропоновано гуманістичною ідеєю вважати будь-яку світоглядну концепцію, в центрі якої лежить уявлення про безумовну цінність та гідність кожної людської особи незалежно від віку, статі, раси, етнічного чи соціального походження, майнового стану, релігії, політичних поглядів чи інших ознак.

Автором зроблено спробу систематизувати формально закріплені у сучасному міжнародному законодавстві гуманістичні ідеї. Базовою гуманістичною ідеєю пропонується вважати гідність та цінність кожної людини. Похідними від неї гуманістичними ідеями: безумовна цінність кожного людського життя; рівність; свобода; доступ до освіти та культури; соціальна справедливість; участь у суспільному житті та побудові держави; заборона тортур та нелюдського поводження; право на працю та справедливі умови праці; цінність людського здоров'я; охорона дитинства; цінність расового, етнічного та культурного різноманіття.

У дослідженні впливу гуманістичних ідей в законодавстві на правосвідомість особистості, автор використав концепцію самоактуалізації А. Маслоу (для операціоналізації гармонійного особистісного розвитку та психологічного благополуччя). Таким чином, створено континуум особистісного розвитку між полюсами, утвореними рівнями самоактуалізації.

Для проведення дослідження обрано методику САТ (в адаптації А. Гозмана, Ю. Альшиної та ін.) та контрольний список шкал факторів особистісного розвитку. Дослідженими факторами впливу на особистісний розвиток є ціннісні орієнтації сім'ї; гуманістична спрямованість сім'ї; гуманістичні ідеї суспільства; власні бажання та мотивація розвитку; інстинкт виживання; матеріальний добробут сім'ї; вимоги суспільства до розвитку; агресивність суспільства; конкурентність середовища. В результаті дослідження зроблено висновок що гуманістичні ідеї мають важливе значення у

формуванні ціннісної складової світогляду особистості, її здатності поважати та приймати себе, позитивно сприймати природу людини, а також розуміти причинно-наслідкові зв'язки між власним минулим та майбутнім, наслідки власних рішень, в цілому – про позитивний вплив гуманістичних ідей на правосвідомість громадян.

У третьому розділі наведено результати крос-юрисдикційного емпіричного дослідження детермінуючого впливу гуманістичних ідей в законодавстві на розвиток правосвідомості, а також сформульовано відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України.

У першому блоці автор обрав для дослідження одну з безумовних гуманістичних ідей – право людини на життя, в найбільш контроверсійному її різновиді – праві на життя ненародженої дитини. В межах розділу показано, що низка міжнародних нормативно-правових актів передбачає появу права на життя від моменту зачаття, тоді як у національному законодавстві різних країн існують полярні тенденції щодо захисту прав ненароджених.

У другому блоці автором обрано гуманістичну ідею цінності та гідності кожної людини, в також контроверсійному аспекті – сурогатному материнстві. Продемонстровано, що законодавство більшості країн забороняє практику сурогатного материнства як таку, що порушує гуманістичні принципи гідності та цінності кожної жінки та дитини та недопустимості їх експлуатації як товару. В той же час, в нашій країні сурогатне материнство дозволене.

Для виявлення детермінуючого впливу зазначених гуманістичних ідей на розвиток правосвідомості, обрано порівняльний спосіб організації дослідження. Критерієм порівняння обрано ступінь законодавчого регулювання питань захисту ненароджених (і заборони сурогатного материнства), що зумовило підбір досліджуваних з різних країн (громадяни України та громадяни інших країн і штатів США).

Респонденти відповідали на питання щодо власного ставлення до переривання вагітності і моделювання поведінки в ситуаціях необхідності зробити це, а також на аналогічні питання щодо сурогатного материнства.

Одержані результати свідчать загалом про те, що респонденти з США (а також підгрупа українських громадян, яким запропоновано змоделювати думки і поведінку щодо переривання вагітності під час перебування у країні де аборти заборонені) демонструють більшу повагу до цінності життя ненародженої дитини. Це суголосно результатам інших дослідників, які аналізує автор, а саме про те, що легалізація абортів призводить до більш безвідповідального ставлення до сексуальної активності та планування вагітності, збільшення кількості дітовбивства внаслідок небажаних вагітностей.

Щодо питання сурогатного материнства одержано загалом аналогічні результати.

Таким чином автором підсумовано позитивний вплив двох факторів на розвиток правосвідомості: узгодженість правового регулювання, тривалість дії

законодавства, і негативний вплив пропаганди деструктивних поведінкових моделей на цей процес.

При формулюванні рекомендацій, проведене ще одне опитування відносно гуманістичної ідеї цінності життя і гідності, яке показало дві основні тенденції: 1) дане право визнається більшістю респондентів як основне (і порушувати його можна тільки в критичних умовах, наприклад при самозахисті); 2) дане право, на думку респондентів, виникає не з моменту зачаття, а з моменту народження. Автором зроблено підсумок, що це є ознакою правового інфантилізму або ж правового догматизму респондентів, проявом дискримінації на ґрунті віку.

Запропоновані рекомендації до змін низки нормативно-правових актів, на думку опонента, цілком суголосні одержаним емпіричним результатам, і можуть виступати чинником впливу на динаміку абортів у сурогатного материнства у нашій країні.

Висновки дисертаційного дослідження ґрунтовні і логічні; їх зміст повністю відповідає меті і завданням дослідження, його основним теоретичним і емпіричним результатам.

Наукова новизна результатів проведеного дослідження сформульована у дисертації належним чином, здобувачем дійсно уперше у вітчизняній психології з допомогою порівняння ряду показників психологічного благополуччя респондентів та ступеню впливу різних життєвих факторів на становлення їх особистості, емпірично продемонстровано позитивний вплив гуманістичних ідей на формування ціннісної орієнтації, самоповаги, самоприйняття, уявлення про природу людини та часових компетенцій особистості; через співвіднесення ставлення громадян до питань абортів та сурогатного материнства у країнах з різним правовим регулюванням даних питань доведено конструктивний вплив законодавчої реалізації гуманістичної ідеї цінності кожного людського життя від зачаття до природної смерті на правову ідеологію, правову психологію та поведінковий компоненти правосвідомості; запропоновані зміни до законодавства України щодо покращення наявної реалізації гуманістичної ідеї цінності та гідності кожної людини через надання останній повного обсягу прав від зачаття до природної смерті, що може посприяти формуванню більш конструктивної правосвідомості в громадян з огляду на результати проведеного емпіричного дослідження;

удосконалено: існуючу в науці систематизацію детермінуючих розвиток правосвідомості факторів, через розширення та обґрунтування нових критеріїв для їх класифікації; наукове розуміння місця законодавства в системі детермінуючих розвиток правосвідомості факторів, через віднесення його до відповідних видів в межах нових запропонованих критеріїв зазначеної системи;

надано подальшого розвитку: науковим положенням про важливість таких механізмів детермінуючого впливу законодавства на правосвідомість як правовий вплив та правове регулювання, через демонстрацію історичних прикладів їх впливу на суспільну правосвідомість; науковому розумінню генези

гуманістичних ідей в історичному контексті, через виокремлення базової гуманістичної ідеї, що є квінтесенцією розвитку гуманізму, якою є цінність та гідність кожної людини незалежно від будь-яких ознак; науковим положенням про конструктивний вплив державної політики щодо захисту цінності людського життя від зачаття до природної смерті на репродуктивну поведінку громадян, через демонстрацію позитивного впливу гуманістичної ідеї цінності та гідності кожного людського життя від зачаття до природної смерті на правосвідомість громадян.

Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих роботах і оцінка наукового рівня публікацій. Результати дисертаційного дослідження відображені в 10 публікаціях. З них 5 – статті у фахових наукових виданнях із психологічних наук, 1 – стаття у виданні іноземної держави; а також 4 публікації апробаційного характеру.

Наукові публікації достатньо повною мірою висвітлюють основні наукові результати дисертації, засвідчують високий рівень оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Текст дисертації і наукових публікацій вирізняється високим рівнем аналізу і узагальнень, автор досконало володіє науковим стилем.

В той же час, позитивно оцінюючи роботу в цілому, ми висловимо деякі **зауваження і побажання** авторові, що стосуються змісту і оформлення дисертації.

1. У підрозділі 2.3 для з'ясування ступеню впливу гуманістичних ідей на правосвідомість запропоновано методику, яка передбачає оцінку факторів формування особистості у групах досліджуваних з різними рівнями самоактуалізації («негативним» і «позитивним»). Така дихотомія здається опоненту надмірно спрощеною, адже поза увагою залишаються особистості, які тільки знаходяться на шляху самоактуалізації, мають «середній рівень» цієї ознаки. В межах цього ж підрозділу автором виокремлено 9 факторів особистісного розвитку, що не спираються на результати попереднього теоретичного аналізу. Хотілось би на захисті почути думку здобувача щодо зазначених факторів, чому обрано саме такий перелік?

2. Для вивчення правосвідомості в контексті питань переривання вагітності й сурогатного материнства, досліджуваним пропонувалось змодельовати і оцінити власну поведінку у певних обставинах. Відомо, що конструювання поведінки (що б я зробив) і реальна поведінка (що я роблю насправді) – це феномени з різною мірою ситуаційної зумовленості. Якби дисертант обрав вибірку з людей, які реально стикались з проблемами переривання вагітності й сурогатного материнства, результати ймовірно могли б бути іншими.

3. Проведене дослідження охоплює достатню кількість респондентів, тому доцільно було б використати математико-статистичні методи обробки даних, які б дозволили констатувати відмінності між показниками, кореляційні зв'язки між ними чи напрями таких зв'язків.

4. Більшій чіткості потребує вживання психологічної термінології в тексті дисертації, зокрема це стосується дефініцій «особа», «індивід», «людина»,

«громадянин», які вживаються як синоніми.

Проте вказані побажання та зауваження не знижують теоретичного і практичного значення рецензованої наукової праці.

Висновок. Таким чином, на захист представлена дисертація, в якій одержано нові науково обгрунтовані теоретичні й експериментальні результати, що засвідчують розв'язання здобувачем комплексної психологічної проблеми гуманістичних ідей як детермінант розвитку правосвідомості особистості. Дисертація й наукові публікації здобувача демонструють високий рівень оволодіння методологією наукової діяльності. Дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 № 44, а ПОГОРІЛЕНКО Артур Васильович заслуговує присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

Начальник кафедри психології та педагогіки

Національної академії Національної гвардії України

кандидат психологічних наук, доцент

полковник

Станіслав ЛАРІОНОВ

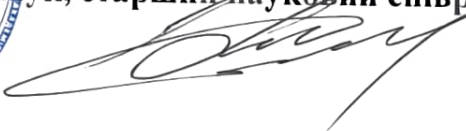
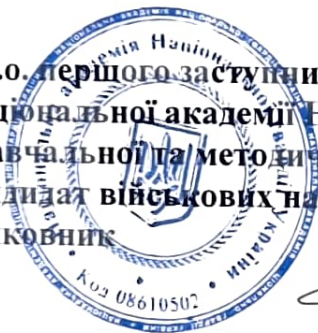
Т.в.о. першого заступника начальника

Національної академії Національної гвардії України

з навчальної та методичної роботи

кандидат військових наук, старший науковий співробітник

полковник

Володимир ТРОБІЮК